

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ЯК ПРОБЛЕМА ЛОГОПЕДІЇ

THE FORMATION OF SPEECH ACTIVITY OF PRE-SCHOOLERS

У науковій статті порушується проблема формування мовленнєвої діяльності дошкільників як складової загальної культури мовлення. Проблема вивчення мовленнєвої діяльності виступає предметом дослідження лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики та логодидактики. Відмічено, що становлення мовленнєвої діяльності відбувається в період раннього і дошкільного віку. Під складовими мовленнєвої діяльності дошкільників розуміється фонетично правильна і чиста вимова звуків рідної мови; орфоепічна правильна вимова слів і фраз за допомогою наголосу, інтонації, паузи і відповідного темпу, що відповідають нормам літературної вимови; чітка дикція, розвинений фонематичний слух, правильне мовленнєве дихання, вміння контролювати силу голосу; інтонаційна виразність мовлення. Охарактеризовано чинники мовленнєвої діяльності такі як: рівень комунікативної активності, чітка артикуляція звуків рідної мови, фонематична та орфоепічна правильність мовлення, мовленнєве дихання, дикція, сила голосу, темп мовлення, тембр, фонематичний слух, засоби інтонаційної виразності. Відмічено, що вирішальну роль у процесі засвоєння дитиною чинників мовленнєвої діяльності відіграє фонематичний слух, який визначається як здатність розрізняти і відтворювати всі звуки рідної мови. Висвітлено, що мовленнєва діяльність здійснюється за допомогою вироблення фізичних, артикуляційних, інтонаційних, інтелектуальних навичок. Мовленнєвий акт здійснюється складною периферичною і центральною частинами мовленнєвого апарату. Основним джерелом мовленнєвої діяльності є хвильові механічні коливання голосових зв'язок, що перетворюються носовим і ротовим резонаторами у надглоткових порожнинах. Відзначено, що до загальних мовленнєвих навичок мовленнєвої діяльності, належить мовленнєве дихання, яке забезпечує нормальне звукоутворення, створює умови для підтримання відповідної гучності мовлення, пауз, засобів інтонаційної виразності. Наведено практичний матеріал для формування мовленнєвої діяльності, який можна використати у роботі з дітьми, які мають мовленнєві порушення та обґрунтовано перспективу подальшого дослідження.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, мовленнєві навички, діти дошкільного віку, мовленнєве дихання, фонематичний слух,

інтонаційна виразність мовлення, корекційно-розвивальна робота.

The scientific article has raised up the problem of the formation of speech activity of preschoolers as a component of the general speech culture. The problem of studying speech activity is the subject of researches in linguistics, psycholinguistics, linguistic didactics and logodidactics. It has been noted that the formation of speech activity occurs in the period of early and preschool age. The components of the speech activity of preschoolers have been understood as phonetically correct and clean pronunciation of the sounds of the native language; orthoepic correct pronunciation of words and phrases using stress, intonation, pause and the appropriate tempo, which correspond to the norms of literary pronunciation; clear diction, developed phonemic hearing, correct speech breathing, the ability to control the power of the voice; intonation expressiveness of speech. We have characterized such factors of speech activity as: the level of communicative activity, clear articulation of the sounds of the native language, phonemic and orthoepic correctness of speech, speech breathing, diction, voice strength, speech tempo, timbre, phonemic hearing, means of intonation expressiveness. It has been noted that phonemic hearing, which is defined as the ability to distinguish and reproduce all the sounds of the native language, plays a decisive role in the process of assimilation of the factors of speech activity by the child. It has been highlighted that speech activity is carried out with the help of developing physical, articulation, intonation, and intellectual skills. The speech act is carried out by complex peripheral and central parts of the speech apparatus. The main source of speech activity is wave mechanical oscillations of the vocal cords, which are transformed by nasal and oral resonators in the suprapharyngeal cavities. It has been noted that the general speech skills of speech activity include speech breathing, which ensures normal sound production, creates conditions for maintaining the appropriate volume of speech, pauses, and means of intonation expressiveness. Practical material for the formation of speech activity, which can be used in work with children who have speech disorders, has been given, and the prospect of further research has been substantiated.

Key words: speech activity, speech skills, children of preschool age, speech breathing, phonemic hearing, intonation expressiveness of a speech, corrective and developmental work.

УДК 376-056.264:615.821

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/59.19>

Чекан О.І.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти
Мукачівського державного університету

Барна Х.В.,

канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та спеціальної освіти
Мукачівського державного університету

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Мовлення є складним процесом, який притаманний тільки людині. В процесі спілкування люди обмінюємося думками, інформацією, вдосконалюють своє мовлення. Порушення мовлення є складними психофізіологічними відхиленнями від норми, прийнятої в певній мові чи мовленні [4].

Правильне мовлення є однією з найважливіших передумов подальшого повноцінного розвитку дитини, процесу соціальної адаптації. Виявлення та усунення порушень мовлення необхідно проводити в більш ранні терміни. Мовленнєва діяльність дошкільників є складовою загальної культури мовлення, мовленнєвого спілкування. За визначенням учених (О.М. Лещенко, О.І. Максаков, О.І. Соловйова, Є.К. Сухенко,

М.Ф. Фомічова), мовленнєва діяльність дошкільників – це фонетично правильна і чиста вимова звуків і слів рідної мови; орфоепічно правильна вимова слів і фраз, що відповідає нормам літературної вимови з правильними наголосами, інтонаціями, паузами і відповідним темпом; чітка дикція; розвинутий фонематичний слух, правильне мовленнєве дихання, вміння контролювати силу голосу, структурно-логічно будувати речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми мови й мислення, мовленнєвої і комунікативної діяльності, поетапного формування мовленнєвих та комунікативних дій, навчально-комунікативних ситуацій, психології оволодіння мовленням зверталися вітчизняні й зарубіжні вчені Б. Ананьєв, Б. Баєв, І. Бех, П. Блонський, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Залевська, І. Зимня, М. Жинкін, Д. Ельконін, Г. Костюк, Т. Ладигенська, О.М. Леонтєв, О.О. Леонтєв, О. Лурія, Д. Міллер, Д. Мортон, Ч. Осгуд, Г. Рубінштейн, Є. Пассов, Ж. Піаже, В. Скалкін, І. Синиця, Д. Узнадзе та ін. Основними принципами їхніх психологічних концепцій є підхід до самосвідомості як діяльності, що має власну структуру і проходить у своєму формуванні шлях від зовнішньої діяльності до її внутрішньої форми; розуміння індивідуальних особливостей у розвитку дитини; розуміння психічних функцій як видів діяльності, що дають змогу людині керувати своєю комунікативною поведінкою.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розробка та реалізація нових форм, засобів і методів корекційно-розвивального навчання та виховання, формування у дітей мовленнєвої полікомпетентності є одним із основних завдань сучасної логопедії. Чільне місце серед корекційно-розвивальної роботи з дітьми дошкільного віку посідає формування мовленнєвої діяльності. Пошуки нових методів та технологій, осучаснення матеріально-технічної бази логопедичного кабінету спеціальним обладнанням для проведення занять допомагають зробити логопедичні заняття цікавими та ефективними.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Мета статті – висвітлити використання різних методів у роботі логопеда для формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку

Виклад основного матеріалу. Сучасна логопедія знаходиться в постійному активному пошуку шляхів поліпшення і оптимізації освітнього процесу і розвитку мовленнєвої діяльності у дітей на різних вікових етапах і в різних освітніх умовах, характерних для дітей з особливими освітніми потребами.

Під мовленнєвою діяльністю дошкільників ми розуміємо формування комунікативної компетентності, культури спілкування, правильну і чітку артикуляцію та вимову звуків, слів і фраз рідної мови; логічна побудова речень при монолозі чи бесіді, володіння мовленнєвим диханням, певний рівень розвитку фонематичного слуху та інтонаційної виразності мовлення. Чинниками мовленнєвої діяльності виступають: рівень комунікативної активності, чітка артикуляція звуків рідної мови, фонематична (правильна звуковимова) та орфоепічна правильність мовлення, мовленнєве дихання, дикція, сила голосу, темп мовлення, тембр, фонематичний слух, засоби інтонаційної виразності. Вченими визнано, що мовленнєва діяльність у нормі має стадії становлення мовленнєвої діяльності у дітей (В.І. Бельтюков, А.Д. Салахова, М.Х. Швачкін та ін.).

Поняття «мовленнєва діяльність» – вельми складне і багатоаспектне. Воно охоплює як фонетичну правильність мовлення, загальні мовленнєві навички так і формування комунікативної компетентності, культури спілкування, логічна побудова речень при монолозі чи бесіді і т.д. [1; 3; 4]. Основним джерелом мовленнєвої діяльності є хвильові механічні коливання голосових зв'язок, що перетворюються носовим і ротовим резонаторами у надглоткових порожнинах. Мовленнєва діяльність певною мірою залежить і від дикції. Логопеду слід пам'ятати, що чітка дикція досягається автоматизованою координацією психофізіологічних мовленнєвих центрів з органами мовлення, які забезпечують утворення звуків. Вона відпрацьовується тільки шляхом розвитку моторики мовленнєво-рухового апарату, правильної артикуляції та вимови звуків.

Оволодіння дошкільниками особливостями мовленнєвої діяльності нормативним здійснюється за допомогою вироблення відповідних мовленнєвих навичок. Є такі групи навичок: фізичні, артикуляційні, інтонаційні, інтелектуальні (розуміння лексичних та граматичних категорій); навички оцінки та запам'ятовування.

Виховання мовленнєвої діяльності спрямоване на розвиток слухового сприймання, на засвоєння та закріплення правильної вимови звуків.

Розвиваючи слухове сприймання, слід звертати увагу дітей на те, що одні й ті самі звуки, звукосполучення та фрази можна вимовляти голосно та тихо, швидко та повільно. Для цього використовуються різноманітні музичні інструменти, звукові іграшки, ігри на звуконаслідування. Рекомендуємо використовувати ігри на розвиток слухового сприймання: «Дощик чи сонце?», «Що звучить?», «Відгадай», «Як хто голос подає?», «Хто позвав? Відгадай», «Не помиляйся!» та інші.

До загальних мовленнєвих навичок мовленнєвої діяльності, належить мовленнєве дихання, що подає повітря до голосових зв'язок і всього мовленнєвого апарату. Правильне дихання забезпечує нормальне звукоутворення, створює умови для підтримання відповідної гучності мовлення, пауз, засобів інтонаційної виразності. Дихання може бути також немовленнєвим. Воно відбувається ритмічно: вдих, видих, пауза. При цьому вдих дорівнює за тривалістю видиху, голосова щілина відкрита. Під час мовленнєвого дихання вдих короткий, а видих – довгий. Для відпрацювання правильного дихання пропонуються такі ігри: «Чай гарячий», «Віконце відкрий», «Качечка плаває», «Забий м'яч у ворота», «Який літак полетить далі?», «Летять осінні листочки», «Сніжинки летять» (на розвиток подовженого видиху), «Який фрукт», «Як пахне квітка», «Що приготував кухар?» (на розвиток вдиху), «Потяг», «Спить лялька», «Поблукали», «Запах смачний», «Пускаємо кораблики», «Буря в склянці» (на розвиток мовленнєвого дихання).

У дітей потрібно розвивати голос: виробляти вміння говорити тихо і голосно, розмовляти низьким і більш високим голосом, а також середньої сили, не напружуватись, уміти модулювати його, тобто підвищувати й знижувати. Це водночас сприятиме і виразності дитячого мовлення. Для вироблення тривалого мовленнєвого видиху та голосу проводимо різні фонетичні вправи. Наприклад, на основі казки «Колобок». Кольоровим олівцем, або пензлем тягнемо горизонтальну лінію і тривало вимовляємо голосний звук.

А-а-а _____ ... – колобка нема (*червоним кольором*)

Е-е-е _____ ... – колобок наш де? (*жовтим кольором*)

И-и-и _____ ... – його треба знайти, (*синім кольором*)

О-о-о _____ ... – покотився на вікно, (*чорним кольором*)

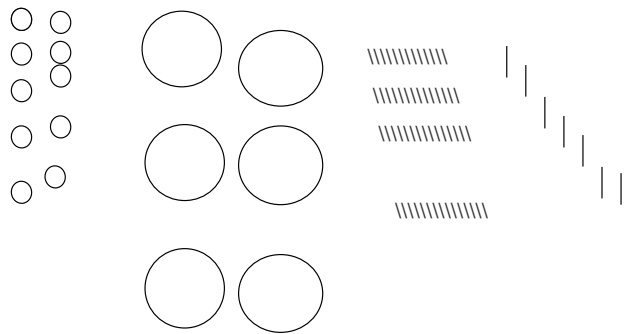
У-у-у _____ ... – колобка я заберу, (*зеленим кольором*)

І-і-і _____ ... – ось він на столі. (*оранжевим кольором*)

Можна використати такі дидактичні ігри: «Тихо-голосно», «Лялька спить, не розбуди», «Кличемо друга», «Поблукали», «Три ведмеді», «Звірі співають».

Для розвитку відчуття ритму проводимо також ігри-вправи з олівцем. Наприклад, гра-вправа «Дощик – крап».

Олівцем тягнемо вертикальні, чи похилі лінії різні за довжиною, відповідно так і вимовляємо: короткі – крап, крап, крап; довгі – кра-а-а-ап, кра-а-а-ап, кра-а-а-ап. Інший варіант «Дощик густий, рідкий». Малюємо кружечки маленькі і великі та вимовляємо: крап, крап, крап; кра-а-ап, кра-а-ап, кра-а-ап.

Дощик крап, крап, крап, крап, крап,
Густо поливає, -

Дощик крап, крап, крап, крап, крап,
Травку звеселяє.

Коли ми малюємо довгі вертикальні лінії, або великі кола, то вимовляємо такий віршик:

Кра-а-а-п, кра-а-а-п, кра-а-а-п

Дощик накрапає,

І великі краплі,

На землю спускає.

Складовою розвитку мовленнєвої діяльності є фонематичний слух. За словами М. Жинкіна, мова, що адресована слуху, це перший і останній мовний критерій. Те, чого не чуємо, не розрізняємо і не сприймаємо на слух, випадає з ознаки звука як носія мовленнєвих значень [2].

Фонематичний слух, який чітко сприймає звукову будову слова і протиставляє одні фонемі іншим, забезпечується скроневими відділами лівої півкулі головного мозку. Ця зона дає можливість виділити з мовленнєвого потоку смислорозрізнавальні фонематичні звукові ознаки і є основним мозковим механізмом фонематичного слуху. Вона є головним компонентом системи забезпечення звукової організації мовленнєвого акту. У разі ушкодження цієї частини кори людина втрачає здатність сприймати і розрізняти звуки мови, подібні фонемі [5].

Численні дослідження показали, що недорозвинення фонематичного слуху (фонематичного сприймання), фонематичного аналізу та синтезу, фонематичних уявлень – може спричинити недоліки звуковимови, письма й позначається на розвитку лексико-граматичного ладу мовлення.

Ігри, які сприяють розвитку фонематичного слуху: «Знайди заховану іграшку», «Що звучало?», «Впізнай за звуком» (звуки, які видають різні предмети), «Відгадай, хто покликав», «Відгадай, де мама, а де дитинча». Логопед промовляє то низько (голосом дорослих тварин), то високо (голосом їх дитинчат). Завдання: піднімати відповідні малюнки дорослих тварин чи їх дитинчат. «Плутанина», «Придумай слово» (придумати схожі за звучанням слова: коза – коза), «Спиймай слово» (слово відрізняється складовою структурою слова), «Вгадай, хто це був?», «Світлофор»,

«Закінчи слово», «Лото», «Мишка», «Піжмурки з дзвіночком», «Зустрічайте гостей!».

Ігри на виокремлення звуків із власного мовлення: «Звукове лото», лото «Назви картинку й знайди голосний звук», «Четвертий зайвий» (зайва картинка, у назві якої немає заданого звуку).

Ігри на пошук слів із заданим звуком

Наприклад, дидактичні ігри «Зберемо повітряні кульки» на яких зображені предмети, що мають у своїй назві певний звук: на початку, в середині чи в кінці слова, «Їжачок» (збирає яблука та груші тільки якщо на них зображені малюнки із певним звуком (звук призначає ведучий)).

Ігри на визначення першого звуку у слові: лото «Перший звук шукає домівку» метою є навчити знаходити заданий перший звук (голосний), дидактична гра «Фонетична веселка», де визначається 1-й та останній звук у слові, «Знайди малюнок», «Відгадай за силуетом», «Барвисті килимочки». У іграх «Склади слово», «Телевізор» закріплюються вміння впізнавати графічне зображення букв та співвідносити їх з відповідним звуком.

Ігри на виділення першого й останнього звуку в слові

Проводять ігри типу «Ланцюжок слів», «Звуковий паровозик», де добирають слово на останній звук, гра «Де сховався звук?», «Заселимо будинок» для визначення місця звуку в слові.

Ігри на розрізнення слів-паронімів: «Збери пари» (лак – рак, каска – кашка), «Що в кого?» Логопед роздає картинки дітям, які відрізняються лише одним звуком. Далі запитує: «У кого мишка, а в кого миска? і т.д., «Знайди парну картинку» та ігри на самостійний підбір слів із заданим звуком: «Слово за словом», «Не розірви ланцюжок» і т.д.

Ігри на послідовний звуковий аналіз з опорою на схему слова і фішки

Наприклад, «Будівельники», «Новосілля у звірів», «Кого покличуть у гості?», «Хто куди оселиться?», «Кому не підійде квартира?», метою яких є визначати кількість звуків у словах, що сприймаються на слух, вимовлених уголос розвивати фонематичний слух, пам'ять.

Виховання мовленнєвої діяльності залежить також від інтонаційної виразності. Інтонація – «серце і розум» мовленнєвої діяльності. За допомогою інтонації ми можемо передати сум, радість, співчуття, незадоволення, подив, гнів, завершена чи незавершена думка. Інтонація навіть грубим словам може надати відтінок ласкавості, і навпаки, ласкавим, лагідним фразам – грубості. Уже в молодшій групі дітей потрібно вчити користуватися засобами інтонаційної виразності, правильно передавати свої почуття і переживання у мовленні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи все вище зазначене, можна зробити висновок, що мовленнєву діяльність дітей формувати потрібно з самого раннього віку, особливо, в дошкільному віці. Для цього потрібно розвивати слуховий та мовленнєво-руховий аналізатори, фонематичний слух, включати в активну мовленнєву практику дітей, співпрацюючи з сім'єю та закладами освіти. Проблема формування мовленнєвої діяльності залишається актуальною та потребує подальшого поглибленого вивчення. Бо тільки вчасне виправлення стійких мовленнєвих помилок допоможе дитині підготуватися до навчання у школі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богуш, А.М. Гавриш, Н.В. (2007). Дошкільна лінгводидактика. Київ: Вища школа. 542 с.
2. Зелінська-Любченко, К.О. (2016). Розвиток мовленнєвої діяльності у дошкільників в умовах онто- та дизонтогенезу. У: Синьов, В.М., Гаврилова, О.В. (Ред.), Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки), т.1 (с.144-154). Кам'янець-Подільський: ПП Медобори.
3. Логопедія: Підручник. Затв. МОНУ для студ. ВНЗ / Шеремет М.К. (Ред.). (2010). 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Слово. 672 с.
4. Лисенко, Г.М. (Упор.) (2011). Логопедична робота в дитячому садку. Київ: Шкільний світ (Бібліотека "Шкільного світу"). 120 с.
5. Тарасун, В. (2011). Логодидактика: Навчальний посібник. Реком. МОНУ для студ. ВНЗ. 2-е вид. Київ: Слово. 392 с.